

LESSEN OVER VLUCHTELINGEN IN HEDEN EN VERLEDEN

Docentenhandleiding

Onderzoeksproject Relevant Geschiedenisonderwijs (dd 2017)
Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding/Lectoraat didactiek van de maatschappijvakken
Hogeschool van Amsterdam
Dick van Straaten/t.van.straaten@hva.nl

Postadres:
Hogeschool van Amsterdam
t.a.v. D. van Straaten (KSH)
Postbus 1025
1000 BA Amsterdam

1 LESSEN OVER HEDEN EN VERLEDEN

1.1 Relevantie in de geschiedenisles¹

Onderzoek in binnen- en buitenland laat zien dat leerlingen in het voortgezet onderwijs moeite hebben het nut van geschiedenis in te zien of onder woorden te brengen. Omdat eindtermen van geschiedenisonderwijs zich mede richten op de betekenis van het verleden voor het heden, lijkt sprake van een discrepantie tussen wat onderwijs beoogt en wat met onderwijs bereikt wordt. Mogelijk komt dit door de chronologische opbouw van het curriculum, die in de hand werkt dat leerlingen de geschiedenis van prehistorie tot moderne tijd 'doorlopen' en niet systematisch worden aangezet kennis van het verleden toe te passen in hedendaagse contexten. Voor dat laatste ontbreken bovendien goede didactische middelen en expertise. In methoden geschiedenis voor het voortgezet onderwijs ligt de nadruk bijvoorbeeld op het verwerven van historische kennis en het leren van vaardigheden en niet op wat leerlingen met kennis van geschiedenis zouden moeten of kunnen.

In het onderzoeksproject 'relevant geschiedenisonderwijs' richten we ons op de vraag hoe kennis van het verleden voor leerlingen betekenisvol kan zijn en welke didactische aanpakken ervoor kunnen zorgen dat in de geschiedenisles relaties gelegd worden tussen verleden, heden en toekomst. We veronderstellen dat leerlingen door dergelijk op betekenis gericht onderwijs de relevantie van geschiedenis (beter) leren inzien en het belang van het vak beter kunnen inschatten. Onder relevante verstaan we dat leerlingen inzien en ervaren wat geschiedenis te maken heeft met henzelf, met de samenleving waarin ze leven en met inzichten in het menselijk bestaan. We onderscheiden vier didactische aanpakken die voor het nastreven van deze doelen ingezet kunnen worden: werken met longitudinale lijnen of diachronische thema's over langere tijdspannen; lesgeven rond algemeen-menselijke vraagstukken; werken met historische analogieën in de les; werken met opdrachten waarin leerlingen beslissingen 'voor later' moeten nemen en toekomstscenario's moeten ontwerpen (zie fig. 1).

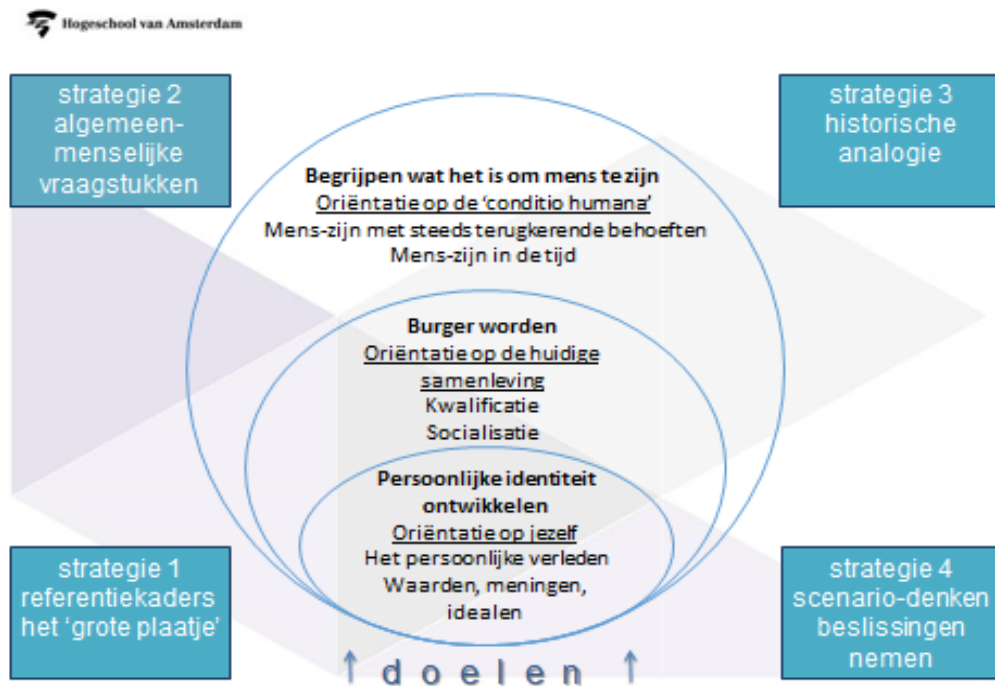

Fig. 1 Doelen van relevant geschiedenis onderwijs en didactische aanpakken voor het leggen van relaties tussen verleden, heden en toekomst.

¹ Voor meer informatie over de theoretische achtergronden van dit onderzoeksproject, zie: Straaten, D. van, Wilschut, A. & Oostdam, R. (2015). Making history relevant to students by connecting past, present and future: a framework for research. *Journal of Curriculum Studies*. DOI: 10.1080/00220272.2015.1089938

1.2 Onderzoeksvragen en pilotstudies

Het onderzoek spitst zich toe op twee vragen:

1 Gaan leerlingen door een didactiek die expliciet gericht is op het leggen van relaties tussen verleden, heden en toekomst kennis van het verleden gebruiken in een hedendaagse context en zo ja, in welke mate en op welke manier doen zij dat?

2 Wat is het effect van didactiek die gericht is op het leggen van relaties tussen verleden, heden en toekomst op de waardering door leerlingen van de relevantie van geschiedenis?

Uit exploratieve pilotstudies op verschillende scholen in 2015 kwam naar voren dat leerlingen en docenten onderwijs waarin relaties worden gelegd tussen verleden, heden en toekomst leuk en zinvol vonden. Leerlingen gingen de relevantie van het vak hoger waarderen, al was de mate waarin dat gebeurde niet in alle gevallen significant. Het gebruik van relevantiestrategieën (fig. 1) in de les leidde er niet toe dat leerlingen ongevraagd historische kennis in een hedendaagse context gingen toepassen. De strategieën waren ingebed in het reguliere lesprogramma. Ze kwamen 'erbij' en niet 'in plaats van'. De lessen verliepen zoals gebruikelijk, waardoor het accent lag op de verwerking van de leerstof en niet op betekenisvolle relaties tussen heden en verleden. Inbedding van de relevantiestrategieën in het gangbare curriculum bood voordelen, maar leerlingen bleken toch meer met geschiedenis bezig te zijn dan met de betekenis van het verleden voor het heden. De conclusie was dat voor dat laatste meer ingrijpende aanpassingen in het curriculum nodig zijn. We veronderstellen meer effecten in een curriculum:

- dat niet geordend is rond onderwerpen die elkaar chronologisch opvolgen en min of meer los van elkaar worden bestudeerd, maar rond een diachronisch thema dat vanuit historisch en hedendaags perspectief bestudeerd kan worden
- dat werkt met generieke begrippen en vragen die systematische vergelijkingen tussen verleden en heden en toepassing van kennis mogelijk maken
- dat gericht is op oordeelsvorming en argumenteren door leerlingen teneinde het gebruik van historische kennis in een niet-historische context te bevorderen.

1.3 Beschrijving lessenserie

Voor het ontwerpen van geschiedenisonderwijs volgens bovenstaande drie principes is gekozen voor het thema 'vluchtelingen in heden en verleden'. Bij dit thema komen vragen en begrippen aan bod die vergelijkingen tussen heden en verleden mogelijk maken. Vragen als: Hoe belangrijk zijn humanitaire principes bij het toelaten van vluchtelingen? Wat kan mogelijke spanningen tussen nieuwkomers en de zittende bevolking verklaren? Welke rol spelen culturele verschillen daarbij? Met dit soort vragen kunnen leerlingen vanuit historisch perspectief naar vluchtelingen tegenwoordig kijken. De vraag is of dat perspectief leidt tot een andere kijk op de hedendaagse werkelijkheid of niet.

Voor de lessenserie zijn voorbeelden van vluchtelingen gekozen binnen de 'historische contexten' van het examenprogramma geschiedenis in de bovenbouw havo en vwo (anno 2017). Zo kunnen leerlingen zich voorbereiden op het examen of nog eens oefenen met de examenstof. Bijlage 1 biedt een overzicht van de voorbeelden en hun relatie tot het examenprogramma.

Voorafgaand aan de vluchtelingenlessen kan aan de hand van een bestaande vragenlijst gemeten worden hoe leerlingen denken over de relevantie van vak geschiedenis (te verkrijgen via: t.van.straaten@hva.nl).

De lessenserie begint met een les waarin het conceptuele kader (hierna: analyseschema) wordt geïntroduceerd en toegepast op het onderwerp vluchtelingen in Nederland tegenwoordig. Vervolgens zijn er vijf lessen met voorbeelden van migranten en vluchtelingen in de geschiedenis. Leerlingen werken in elke les met een analyseschema dat gebruikt wordt voor de

verwerking van de stof en voor de vergelijking tussen heden en verleden; elke les wordt afgesloten met een slotopdracht waarin leerlingen in twee- of drietalen meningen en standpunten uitwisselen en overeenkomsten en verschillen tussen heden en verleden noemen. Deze slotopdracht heeft als doel het denken en redeneren van leerlingen te activeren teneinde de transfer van kennis naar 'het heden' te bevorderen. Leerlingen werken met werkboekjes waarin voor elke les teksten en opdrachten zijn opgenomen en ruimte voor het noteren van antwoorden. Na afloop kan opnieuw de relevantievragenlijst afgenomen worden waardoor een vergelijking met de uitkomsten van die enquête uit de beginmeting mogelijk wordt.

2 WERKWIJZE

n.b.: De digitale presentaties die worden genoemd zijn te verkrijgen via: t.van.straaten@hva.nl

Les 1: Vluchtelingen in Nederland

a Deel de werkboekjes uit en vraag de leerlingen hun naam, klas en school op het voorblad in te vullen. Omdat in de komende zes lessen het werkboekje gebruikt gaat worden, is het van belang dat leerlingen het altijd bij zich hebben. Het verdient de voorkeur om de boekjes na elke les in te nemen en in het lokaal (of elders) op te bergen.

b Uitleg over de lessenserie aan de hand van de powerpointpresentatie getiteld 'Vluchtelingen_les_1_conceptueel'. Duur: circa 15 minuten.

Doel van deze uitleg is de introductie van de lessenserie en van het analyseschema (zie pag. 1 werkboekje) waarmee leerlingen de historische voorbeelden gaan analyseren en vergelijkingen tussen heden en verleden gaan maken.

Toelichting van de dia's:

- de afbeeldingen op de titeldia vertegenwoordigen vijf historische voorbeelden en vluchtelingen tegenwoordig
- dia 2 en 3 zijn als instap bedoeld: 'nu heb je vluchtelingen, vroeger ook, en in al die gevallen spelen soortgelijke vragen en kwesties; het is interessant om heden en verleden te met elkaar te vergelijken'
- dia 4 laat zien hoe de historische voorbeelden samenhangen met het tijdvakkenkader en het examenprogramma; de lessen bereiden dus ook voor op het examen
- dia 6 en 7: leerlingen hebben deze informatie nodig om straks verleden en heden met elkaar te kunnen vergelijken; het gaat om de overdracht van feitelijke informatie. Leerlingen willen misschien reageren of discussiëren, maar dat is in dit stadium niet de bedoeling.
- dia 8 t/m 11: introductie van het analyseschema; de belangrijkste aspecten worden kort toegelicht. Vertel leerlingen dat ze aan de hand van het analyseschema de historische voorbeelden gaan bestuderen en met het heden gaan vergelijken.

c Zelfwerkzaamheid leerlingen. Duur: circa 25 minuten.

De leerlingen maken de opdrachten bij les 1 van het boekje (Vluchtelingen in Nederland). Ze noteren de antwoorden in de daarvoor bestemde ruimte in het boekje. Opdracht 1 t/m 4 maken ze individueel, maar de slotopdracht (5) maken ze samen in twee- of drietalen.

In de opdrachten oefenen leerlingen met de vragen uit het analyseschema. Zo raken ze vertrouwd met de categorieën (politiek, economisch en sociaal-cultureel) die ze ook in de andere lessen gaan gebruiken. Mocht er niet genoeg tijd zijn voor alle opdrachten, dan kan opdracht 4 worden overgeslagen. Voor alle lessen geldt dat opdrachten met een sterretje (*) overgeslagen kunnen worden. Maak daar in voorkomende gevallen wel een notitie van.

d Klassikale nabespreking van de opdrachten. Duur: 10 minuten.

Het is niet per se nodig alle opdrachten te bespreken. Bespreek in elk geval vraag 5 (de slotopdracht). Ga na of leerlingen de bedoeling van de opdrachten (en dus het doel van de les: werken met het analyseschema) begrijpen. Het materiaal in deze les biedt voldoende stof voor discussie. Geef leerlingen daar de ruimte voor. Hoe meer discussie, hoe meer aanscherping van de vragen en begrippen uit het analyseschema.

Les 2: Zuid-Nederlanders in de Republiek

a Korte introductie van het onderwerp aan de hand van de ppt-presentatie

'Vluchtelingen_les2_Zuid-Nederlanders'. Duur: 10 minuten.

De dia's vertellen lang niet het hele verhaal en dat is ook de bedoeling. Het gaat om een korte situatieschets: waarom vluchtten Zuid-Nederlanders naar de Republiek, om hoeveel vluchtelingen ging het en wat brachten ze mee? Het onderwerp wordt op de kaart gezet, meer niet. Voor de historische achtergronden bij dit voorbeeld: zie hoofdstuk 4 van deze handleiding.

b Zelfwerkzaamheid leerlingen. Duur: circa 25 minuten.

Leerlingen maken, opnieuw aan de hand van het analyseschema, de opdrachten bij les 2. Ze noteren hun antwoorden in het boekje. In de slotopdracht, die leerlingen in twee- of drietallen maken, worden de Zuid-Nederlanders vergeleken met vluchtelingen nu. Ook wisselen leerlingen meningen uit over kwesties die in de opdrachten worden aangesneden.

De mogelijkheid bestaat om opdrachten met een sterretje over te slaan.

c Klassikale nabespreking van de opdrachten. Duur: circa 15 minuten.

Bespreek de slotopdracht (5). Laat leerlingen overeenkomsten en verschillen tussen toen en nu verwoorden. Als er tijd resteert, bespreek dan in elk geval opdracht 1c en 3a.

Les 3 : Joden in de Republiek

a Korte introductie van het onderwerp aan de hand van de ppt-presentatie

'Vluchtelingen_les3_Joden'. Duur: 10 minuten.

De dia's vertellen lang niet het hele verhaal en dat is ook de bedoeling. Het gaat om een korte situatieschets: waarom vluchtten Portugese en Duitse joden naar de Republiek en hoe ontwikkelden zich daar twee behoorlijk verschillende joodse gemeenschappen? De tekening van Asjkenazische joden op de titeldia is van de hand van Rembrandt.

Voor de historische achtergronden bij dit voorbeeld: zie hoofdstuk 4 van deze handleiding.

b Zelfwerkzaamheid leerlingen. Duur: circa 25 minuten.

Leerlingen maken de opdrachten bij les 3 en noteren de antwoorden in het boekje. In de slotopdracht, die leerlingen in twee- of drietallen maken, wordt het voorbeeld van de joden vergeleken met dat van de Zuid-Nederlanders. Ook wisselen leerlingen meningen uit over actuele kwesties die in de opdrachten worden aangesneden.

De mogelijkheid bestaat om opdrachten waar een sterretje voor staat over te slaan.

c Klassikale nabespreking van de opdrachten. Duur: circa 15 minuten.

Bespreek in elk geval de slotopdracht (4). Als er tijd resteert, dan kunnen de overige opdrachten ook besproken worden.

Les 4: Belgen in Nederland

a Korte introductie van het onderwerp aan de hand van de ppt-presentatie 'Vluchtelingen_les4_Belgen'. Duur: 10 minuten.

De dia's vertellen lang niet het hele verhaal en dat is ook de bedoeling. Het gaat om een korte situatieschets: waarom vluchtten Belgen in 1914 naar Nederland, om hoeveel vluchtelingen ging het en hoe werden ze opgevangen? Voor de historische achtergronden bij dit voorbeeld: zie hoofdstuk 4 van deze handleiding.

b Zelfwerkzaamheid leerlingen. Duur: circa 25 minuten.

Leerlingen maken de opdrachten bij les 4. In de slotopdracht, die leerlingen in twee- of drietallen maken, wordt het voorbeeld van de Belgen vergeleken met dat van de Zuid-Nederlanders. Ook wisselen leerlingen meningen uit over actuele kwesties die in de opdrachten worden aangesneden.

De mogelijkheid bestaat om opdrachten met een sterretje over te slaan.

c Klassikale nabespreking van de opdrachten. Duur: circa 15 minuten.

Besprek de slotopdracht (6). Laat leerlingen overeenkomsten en verschillen tussen toen en nu klassikaal verwoorden. Als er tijd resteert, besprek dan in elk geval opdracht 2c.

Les 5: Heimatvertriebene in Duitsland

a Korte introductie van het onderwerp aan de hand van de ppt-presentatie 'Vluchtelingen_les5_Heimatvertriebene'. Duur: 10 minuten.

De dia's vertellen lang niet het hele verhaal en dat is ook de bedoeling. Het gaat om een korte situatieschets: wie waren Heimatvertriebene en hoe komt het dat miljoenen Duitsers tijdens en na de oorlog van huis en haard verdreven werden? Voor de historische achtergronden bij dit voorbeeld: zie hoofdstuk 4 van deze handleiding.

b Zelfwerkzaamheid leerlingen. Duur: circa 25 minuten.

Leerlingen maken de opdrachten bij les 5. In de slotopdracht, die leerlingen in twee- of drietallen maken, worden Heimatvertriebene vergeleken met vluchtelingen tegenwoordig. Ook wisselen leerlingen meningen uit over actuele kwesties die in de opdrachten worden aangesneden.

De mogelijkheid bestaat om de opdrachten met een sterretje over te slaan.

c Klassikale nabespreking van de opdrachten. Duur: circa 15 minuten.

Besprek de slotopdracht (3). Laat leerlingen overeenkomsten en verschillen tussen toen en nu klassikaal verwoorden. Als er tijd resteert, besprek dan in elk geval opdracht 2a en 2b.

Les 6: Cubanen in de VS

a Korte introductie van het onderwerp aan de hand van de ppt-presentatie 'Vluchtelingen_les6_Cubanen'. Duur: 10 minuten.

Het gaat om een korte situatieschets: wanneer en waarom vluchtten Cubanen naar de VS en hoe 'doen' Cubaanse Amerikanen het tegenwoordig? De Cubanen op de openingsdia waagden in 1980 op een zelfgebouwd vlot de oversteek naar Florida. Op zee werden ze door de Amerikaanse marine opgepikt en naar land gebracht.

Voor de historische achtergronden bij dit voorbeeld: zie hoofdstuk 4 van deze handleiding.

b Zelfwerkzaamheid leerlingen. Duur: circa 25 minuten.

Leerlingen maken de opdrachten bij les 6. De les wordt afgesloten met een eindopdracht die leerlingen in twee- of drietallen maken. In deze opdracht wordt teruggeblikt op alle historische voorbeelden en leerlingen gevraagd verschillen en overeenkomsten met het heden te noteren.

Het belang van deze eindopdracht is groot. Dat is de reden waarom in deze les wat meer opdrachten overgeslagen kunnen worden om voldoende tijd te hebben voor de eindopdracht.

c Klassikale nabespreking van de opdrachten. Duur: circa 15 minuten.

Besprek de eindopdracht (4). Laat leerlingen overeenkomsten en verschillen tussen toen en nu klassikaal verwoorden. Deze eindopdracht zou, indien gewenst, voor een beoordeling in aanmerking kunnen komen. In dat geval ligt het voor de hand dat leerlingen hun antwoorden inleveren.

3 ANTWOORDMODEL

N.B.: de nummers in de antwoorden verwijzen naar de vragen uit het analyseschema

ALGEMEEN	POLITIEK	ECONOMIE	SOCIAAL-CULTUREEL
<p>A1 Gaat het in verhouding tot de omvang van de bevolking van het ontvangende land om veel vluchtelingen?</p> <p>A2 Hebben vluchtelingen het plan om permanent in het land van aankomst te blijven?</p>	<p>P1 Welk conflict dwingt mensen te vluchten? (oorlog, vervolging)</p> <p>P2 Spelen mensenrechten of medemenselijkheid een rol bij de opvang van vluchtelingen?</p>	<p>E1 Vluchten mensen (ook) om economische redenen? (werk, welvaart, toekomstperspectief)</p> <p>E2 Leveren vluchtelingen economisch voordeel op?</p> <p>E3 Voelt de bevolking in het ontvangende land zich economisch benadeeld?</p>	<p>S1 Spelen godsdienstige verschillen of overeenkomsten tussen vluchtelingen en bevolking een rol?</p> <p>S2 Spelen verschillen in gedrag, gewoonten en gebruiken een rol?</p>

Les 1

1 P1 (bron 1); E1 en A2 (bron 2).

2 Bijvoorbeeld:

- E2 (het bedrijf kan Mohanad goed gebruiken).
- S1 (religieuze verschillen spelen geen rol)
- S2 (idem)

3a

- A1: er is verzet vanwege de aantallen vluchtelingen in verhouding tot de omvang van de plaatselijke bevolking (bron 4)
- E3: inwoners van Hilversum zeggen dat asielzoekers eerder een woning krijgen en dat het moeilijk is een baan te vinden (bron 4); Rotterdammers vinden dat hun wijk al genoeg problemen heeft (bron 5)
- S2: angst dat vrouwen seksueel worden lastiggevallen door asielzoekers die geen respect voor (Nederlandse) vrouwen zouden hebben (bron 4)
- S1: angst voor de islam (bron 6)

b

- P2: helpen van mensen in nood als humane plicht/mensenrechten (bron 7, maar ook bron 8)
- P1: oorlog als motief om te vluchten (bron 8)

4

- E3: Rieneke en Henk vonden het niet eerlijk dat Nekuee zomaar en huis kreeg en hun kinderen niet
- S2: er zijn verschillen in taal en gewoonten, maar die spelen geen rol
- A1: er zijn veel vluchtelingen, dus grootschalige opvang is noodzakelijk
- A2: volgens het Kamerlid zullen asielzoekers blijven als de voorzieningen goed zijn

5 Antwoord van de leerlingen. Mogelijk vragen leerlingen zich af of vragen uit het schema die in ontkennende zin van toepassing zijn genoteerd moeten worden. Als godsdienstige verschillen bijvoorbeeld géén rol spelen (S1), dan is die vraag welbeschouwd aan de orde. Dat is een juiste redenering.

Verder zijn de categorieën niet strikt van elkaar te scheiden. Hier en daar lopen zaken in elkaar over, bijvoorbeeld als vluchtelingen van plan zijn zich met het oog op een betere toekomst definitief in Nederland te vestigen (A2, E1). Dat is geen probleem. Het gaat om een *hulpmiddel* om naar het vluchtelingenvraagstuk in heden en verleden te kijken.

Les 2

1a Het gaat om de Beeldenstorm. Calvinisten ontteden kerkgebouwen van paapse gebruiken, zoals het vereren van heiligen via beelden in de kerk.

b Filips II was woedend over de schending van kerken door calvinistische beeldenstormers. Hij stuurde Alva naar de Nederlanden waardoor het conflict escaleerde in een regelrechte burgeroorlog. Parma veroverde calvinistische steden als Antwerpen (1585).

c In de Republiek mogen calvinisten vrij hun godsdienst belijden en in Antwerpen niet (P1). Er heerst economische voorspoed, wat een economisch motief oplevert om zich daar te vestigen (E1) en er is geen oorlog zoals in de Zuidelijke Nederlanden (P1). Eventueel nog S1 en S2, want volgens Plancius leek de Republiek op Brabant.

2a Dat zou tegenwoordig neerkomen op 1,7 miljoen vluchtelingen. De omvang was dus groot.

b E2: de steden strijden om Zuid-Nederlanders omdat die economisch aantrekkelijk zijn.

c Eigen mening van de leerling. De asielwetgeving houdt in dat asielzoekers met een vluchtelingenstatus na vijf jaar in aanmerking komen voor een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd. De eerste vijf jaar wordt een tijdelijke verblijfsvergunning verleend. Statushouders mogen werken, asielzoekers die in de asielprocedure zitten (waarin wordt vastgesteld of iemand wel of geen vluchteling is) in beperkte mate.

3a E3 en S2.

b Ja, dat komt voor. Feiten en meningen over vluchtelingen staan dikwijls op gespannen voet. De neiging bestaat om op basis van enkele incidenten te generaliseren, wat niets afdoet aan het belang van incidenten.

4a Omdat met name predikanten uit het zuiden rechtzinnig in de leer waren en met hun orthodoxe opvattingen de godsdienstige verdraagzaamheid in het land in gevaar zouden brengen. Hooft schrijft dit in de aanloop naar de bestandstwisten tussen remonstranten en contraremonstranten (geleid door de Bruggenaar Gomarus).

b Je zou de rechtzinnige calvinisten die de Republiek van 'paapse' gewoonten en vrijzinnigheid wilden zuiveren kunnen vergelijken met moslimfundamentalisten, die immers ook vanuit een 'absolute' levensbeschouwing anderen hun wil willen opleggen. Of zich onder vluchtelingen moslimfundamentalisten (bijvoorbeeld IS-strijders) bevinden is niet bekend, maar in het debat over vluchtelingen speelt angst daarvoor wel degelijk een rol.

5a Het gaat erom dat leerlingen meningen en standpunten uitwisselen. Dat ze relaties die ze tussen heden en verleden zien verwoorden en voorleggen aan medeleerlingen.

b

- Naar verhouding ging het om veel vluchtelingen die van plan waren zich permanent in de Republiek te vestigen.
- Hun belangrijkste vluchtmotief was religieuze onvrijheid.
- Voor overheden in de Republiek was economisch eigenbelang een belangrijker motief vluchtelingen binnen te laten dan humanitaire overwegingen. Toch vreesde men ook de druk die armlastigen legden op de armenkas (al woog dit op niet tegen de rijkdom van Zuid-Nederlanders).
- Spanningen tussen de bevolking en Zuid-Nederlanders kwamen voort uit godsdienstige en culturele verschillen, al valt moeilijk vast te stellen hoe groot die spanningen waren. (De Zuid-Nederlanders integreerden redelijk probleemloos, wat bijvoorbeeld blijkt uit een toename van het aantal gemengde huwelijken vanaf circa 1630.)

c Eigen antwoord van de leerling. Bijvoorbeeld:

Vooral verschillen, omdat Zuid-Nederlanders vanwege hun economische meerwaarde met open armen werden ontvangen, wat niet geldt voor vluchtelingen nu. Er waren wel spanningen, maar die kwamen niet voort uit grote religieuze en culturele verschillen (misschien eerder uit jaloezie en afgunst). Er zijn ook overeenkomsten (vluchten vanwege geloofsvervolgung), maar de verschillen domineren.

Les 3

1a Bijvoorbeeld:

E2: De Groot zegt dat de vestiging van joden economisch voordeel met zich meebrengt.

S1: Godsdienstige verwantschap (het Oude Testament ofwel de Hebreeuwse Bijbel) is een belangrijke overweging joden toe te laten.

b S1 en S2.

c Die van De Groot het meest op die van progressieve partijen (al zijn er natuurlijk grote, tijdgebonden verschillen) en die van de vroedschap van Amsterdam het meest op die van conservatieve partijen (idem).

d In de 17^e eeuw ging men a priori uit van een ongelijke behandeling van joden. Dat is tegenwoordig niet het geval: ingezetenen zijn voor de wet gelijk en discriminatie op basis van religie is strafbaar. Verder speelden religieuze motieven in de 17^e eeuw een grote rol, dat wil zeggen: men was bang dat joden schade toebrechten aan het christendom. In het seculiere Nederland speelt dat nauwelijks een rol.

2a Met eigen economisch voor- en nadeel. Portugese of Sefardische joden hadden economische meerwaarde, Duitse of Asjkenazische joden veel minder.

b Eigen mening leerling. Bijvoorbeeld: Dat is tegenwoordig moeilijk voorstelbaar, tenminste waar het vluchtelingen uit het Midden-Oosten of Afrika betreft. Voor hoogopgeleide migranten uit bijvoorbeeld India ligt dat anders, maar die zijn geen vluchteling.

c Eigen mening leerling. Bijvoorbeeld: Een algemene viering van de opening van bijvoorbeeld een moskee is heden ten dage moeilijk voorstelbaar, al kan godsdienstvrijheid (gewetensvrijheid) een middel zijn om mensen zich thuis te laten voelen en integratie te bevorderen ('groei').

3 E3 ('oneerlijke' straathandel) en S2 ('rare manieren').

4a Het gaat erom dat leerlingen controleren of ze het schema juist hanteren en meningen en standpunten uitwisselen.

b Culturele verschillen waren zeer bepalend voor de behandeling van joden in de Republiek. Het christendom mocht geen schade oplopen, moest beschermd worden tegen de joden. Ook economisch eigenbelang speelde een rol.

c Overeenkomsten:

- in beide gevallen zijn economische overwegingen bij het wel of niet toelaten van vluchtelingen belangrijker dan humanitaire overwegingen
- in beide gevallen maakt men zich zorgen om de schadelijke invloed van vluchtelingen voor de eigen religie of religieuze opvattingen
- deze factoren (religie en economie) bepalen weer de behandeling van beide groepen (variërend van 'lokken en koesteren' tot 'weren en discrimineren')

Een belangrijk verschil in de behandeling is dat Duitse joden in cultureel opzicht verder van de autochtone bevolking afstonden dan Vlaamse en Brabantse immigranten. Daarom werden ze ook minder goed behandeld (bijvoorbeeld uitsluiting van bepaalde beroepen).

Les 4

1a Niet helemaal. Toen vertrok men vooral uit angst voor religieuze vervolging. In 1914 ging het alleen om oorlogsgeweld.

b Die invloed is, vergeleken met het pre-digitale tijdperk, groot. Met mobiele telefoons geschoten filmbeelden uit oorlogsgebieden bereiken dagelijks miljoenen mensen. De foto van het aangespoelde Syrische jongetje had een grote invloed op de publieke opinie (het vluchtelingendrama kwam opeens heel dichtbij), evenals de gebeurtenissen in Keulen op oudejaarsavond 2015, die de discussie wekenlang domineerden. Communicatie via digitale fora kunnen leiden tot polarisering van het debat, tot een stemming pro en een stemming contra vluchtelingen. Et cetera.

2a Er kwamen zó veel mensen tegelijk de grens over, dat een onderzoek naar hun vermogen helemaal niet mogelijk was. De regering vond het haar plicht iedereen asiel te bieden.

b Eigen mening leerling. Het ligt gezien de stemming in het land niet voor de hand dat vluchtelingen uit humanitaire overwegingen massaal een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd krijgen. Van de Belgen stond vast dat ze naar hun land terug zouden keren, maar tegenwoordig willen de meeste asielzoekers zich blijvend in Nederland vestigen. Toelaten voor onbepaalde tijd heeft tegenwoordig grotere consequenties voor politiek en samenleving dan in 1914.

c P1 en P2.

3a 2.720.000 vluchtelingen

b Tegenwoordig is er onder de bevolking veel meer weerstand tegen vluchtelingen, waardoor gemeenten moeilijker vluchtelingen kunnen opvangen. Om met het schema te spreken: E3, S1, S2 (economische benadeling die men ervaart, angst voor het vreemde) overschaduwden P2 (medemenselijkheid, humaniteit). Nederlanders waren begaan met het lot van de Belgen, buren die op de vlucht waren geslagen voor oorlog en geweld. Ook speelde een rol dat men ervan uitging dat het verblijf van Belgen slechts tijdelijk zou zijn en dat de 'lasten' dus draaglijk waren. Tegenwoordig spelen zaken als aanpassing en integratie een grotere rol in de houding van de autochtone bevolking.

4a E3.

b Eigen mening leerling.

5 Eigen mening leerling.

6a Het gaat erom dat leerlingen controleren of ze het schema juist hanteren en om het uitwisselen van meningen en standpunten.

b Verschil:

- het religieuze aspect speelde bij de Zuid-Nederlanders in de 17^e eeuw een veel grotere rol dan bij de Belgen. Religie als vluchtmotief en als splijtzwam tussen rekkelijken en preciezen.

Overeenkomst:

- bezorgdheid over de economisch kosten (beroep op de stedelijke armenkas in de 17^e eeuw, verdeling van middelen in de laatste oorlogsjaren).

Les 5

1a Wraak voor wat de Duitsers de Russen hadden aangedaan. Voorkomen dat Duitsers ooit weer Rusland zouden brandschatten.

b Ze werden beschermd door de eigen regering (en eerder als helden binnengehaald). En met wraaknemingen op 'daders' hadden maar weinigen problemen.

c Eigen mening. Bijvoorbeeld: de verdrijving van Yezidi's door IS in Irak en Syrië of de etnische zuiveringen die Serven en Kroaten doorvoerden tijdens de Joegoslavische burgeroorlog.

d Eigen mening leerling. Hebben 'daders' die op de vlucht zijn geslagen recht op een gelijke, humane behandeling? Humanitair gezien wel, want mensen in nood zijn mensen in nood, maar zo eenvoudig ligt de zaak niet.

e Enerzijds wel, want ze sloegen op de vlucht voor oorlogsgeweld, maar anderzijds is etnische zuivering tegenwoordig een minder vaak voorkomend motief om naar Europa te vluchten. De verdrijving van Heimatvertriebene was bovendien officieel beleid.

2a Men kon zelf met moeite het hoofd boven water houden. Nu kwamen er opeens vele miljoenen hongerige mensen bij. Mensen die 'anders' waren bovendien.

b E3, S2

c Voorstanders: P2 en mogelijk ook E2 (vergrijzing, behoefte aan arbeidskrachten), Tegenstanders: E1, E3, S1, S2.

3a Leerlingen controleren of ze het schema juist hanteren en wisselen meningen en standpunten uit.

b Eigen mening leerling. Een argument voor de geldigheid van deze vergelijking zou zijn dat mensen vanwege vervolging en oorlogsgeweld zijn gevlucht (toen en nu). Een mogelijk argument tegen is dat vluchtelingen tegenwoordig ook gedreven kunnen worden door economische motieven (armoede en werkloosheid in eigen land, welvaart in Europa), iets wat bij de Heimatvertriebene helemaal geen rol speelde (integendeel, zij leden juist grote schade omdat hun bezittingen werden ingepikt).

Les 6

1a Groepen die in het communistisch geworden land veel te verliezen hadden vertrokken: ondernemers, zakenlieden, grootgrondbezitters. Groepen waarvoor de revolutie bedoeld was bleven: arbeiders, boeren, studenten. Uiteraard lag het niet zo zwart-wit, maar grosso modo bestond de eerste vluchtelingenstroom voornamelijk uit rijke Cubanen.

b Tegenwoordig ligt dat gedeeltelijk anders. Vluchten omdat men politiek vervolgd wordt (zoals de bezitters in Cuba) bestaat nu ook. Maar elites in oorlogslanden steunen vaak ook de regering die de bevolking onderdrukt. Het beeld is meer diffuus.

c Aan de ene kant belangrijk omdat het asiel bieden aan mensen die vervolgd worden een van de grondwaarden van de Amerikaanse cultuur was en is. Mededogen speelde dus een rol en mensenrechten zeker. Aan de andere kant stonden er grote politieke belangen op het spel: de VS kon zich laten gelden als kampioen van de vrijheid. Cubaanse vluchtelingen toonden het gelijk van de VS en het ongelijk van de SU aan (Koude Oorlog).

2a E3 en S2.

b Eigen mening leerling. Het is interessant om te zien of leerlingen verwijzen naar de geschiedenis Zuid-Nederlandse, joodse en Belgische vluchtelingen.

3a Hun opleidingsniveau en potentie tot soepele aanpassing en integratie.

b Eigen antwoord leerlingen. Er zijn zeker parallellen. Ook tegenwoordig hebben mensen vaak minder moeite met hoogopgeleide vreemdelingen die snel werk vinden en zich makkelijk aanpassen.

4a Eindopdracht.

A1/A2: Bij welke voorbeelden speelden aantallen en verblijfsduur een grote rol en bij welke een kleine rol?

Een grote rol bij de Belgen en Heimatvertriebene. Een kleine rol bij de joden en in zekere zin ook bij de Cubanen. De Zuid-Nederlanders zitten daar een beetje tussenin, hoewel het ook in hun geval om verhoudingsgewijs veel vluchtelingen ging.

Bij de Heimatvertriebene is heel duidelijk dat de enorme aantallen (ruim 12 miljoen) in combinatie met grote economische schaarste hebben geleid tot een vijandige bejegening. In 1914 waren de aantallen vluchtelingen ook groot, maar Nederland stond er veel beter voor: de bevolking kon tegen een flinke stoot. En de Belgen bleven tijdelijk, terwijl de Heimatvertriebene niet terug konden.

P2: Bij welke voorbeelden waren mensenrechten en medemenselijkheid belangrijk en bij welke niet zo?

Belangrijk bij de opvang van Belgische vluchtelingen in 1914 en bij de Cubanen in de VS in 1959-1962. Veel minder bij de Zuid-Nederlanders en de joden en helemaal niet bij de Heimatvertriebene. Een bepalende factor lijkt politieke verwantschap: de Belgen waren net als de Nederlanders een neutraal volk en werden toch door het grote Duitsland overweldigd; de gevluchte Cubanen waren even anticommunistisch als de Amerikanen. Ook belangrijk is dat medemenselijkheid naar de achtergrond lijkt te verdwijnen zodra mensen vluchtelingen zien als een bedreiging voor de welvaart of de goede zeden van het land (joden, Heimatvertriebene).

E2/E3: Bij welke voorbeelden speelde economisch voor- of nadeel een grote en bij welke een kleine rol?

Economisch voordeel speelde een grote rol bij de Zuid-Nederlanders en in mindere mate bij de joden in de Republiek. Economisch nadeel speelde vooral een rol bij de Heimatvertriebene en bij de opvang van Belgen in de laatste jaren van de oorlog, toen de economische nood hoog opliep.

S1/S2: Bij welke voorbeelden waren godsdienstige en culturele verschillen belangrijk en bij welke niet zo?

Godsdienst was belangrijk bij de joden en Zuid-Nederlanders: het eigen geloof kwam in het gedrang (joden die christenen zouden willen bekeren, Vlaamse predikanten die rechtzinnigheid wilden). Culturele

verschillen spelen in die voorbeelden ook mee (Portugese joden waren 'Europeser' dan Duitse joden en Brabanders en Vlamingen waren verwaande kwasten met een losbandige levensstijl). Godsdienstige en culturele verschillen speelden bij de Belgen en Cubanen veel minder. De 'Oost-Europese' Heimatvertriebene werden als vreemdeling beschouwd, ook omdat ze protestants waren (in katholieke delen van Duitsland waar ze arriveerden), maar doorslaggevend voor de wijze waarop ze behandeld werden was de economisch nood.

4b Eigen mening van de leerling. Voorbeelden van overeenkomsten:

- hoe groter het aantal, hoe meer spanningen (hoewel dit niet opging voor de Belgen)
- angst voor het vreemde, het onbekende (culturele verschillen) speelt in heden en verleden een rol (dit geldt in mindere mate voor de Belgen, die ook niet heel anders waren)
- bij het toelaten van vluchtelingen spelen medemenselijkheid en economische draagkracht om voorrang
- in heden en verleden hebben vluchtelingen vaak ook economische motieven om te vertrekken (maar dit geldt weer niet voor de Belgen)

Er zijn ook verschillen:

- in de 17^e eeuw speelde religie een grotere rol dan tegenwoordig
- tegenwoordig wordt tussen landen niet 'touwgetrokken' om vluchtelingen zoals in de Republiek in de 17^e eeuw

3 ACHTERGRONDINFORMATIE BIJ DE HISTORISCHE VOORBEELDEN

ZUID-NEDERLANDERS IN DE REPUBLIEK, 1579-1630

De Opstand

De Nederlandse Opstand leidde tot een scheuring tussen de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden. De noordelijke provincies wisten zich los te maken van het Habsburgse rijk en gingen vanaf 1588 verder als de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. In de zuidelijke provincies begonnen de Spanjaarden in 1579 aan een succesvol tegenoffensief onder leiding van de hertog van Parma. Het leidde tot de val van Antwerpen (in 1585) en tal van andere opstandige steden in het zuiden. Het calvinistische volksdeel in deze steden werd door het Spaanse gezag voor de keus gesteld: het protestantse geloof afzweren of vertrekken. Massaal weken de calvinisten uit, voornamelijk naar de Republiek en Engeland. Angst voor Spaanse vergelding (de Spaanse furie in 1576 had in Antwerpen duizenden inwoners het leven gekost) droeg daaraan bij, alsmede de ontwrichting van de economie als gevolg van de oorlogshandelingen. De toestand van de landbouw was slecht door een aantal misoogsten en rondtrekkende Spaanse troepen die van het land leefden. Door het oorlogsgeweld was ook de handel flink teruggelopen, met name in Antwerpen, dat door een blokkade van de Schelde door opstandelingen uit het noorden van de zee was afgesloten. Het waren daarom niet alleen calvinisten die uitweken. Ook katholieke kooplieden en ambachtslieden verruilden de zuidelijke provincies voor de noordelijke, waar de economie zich in een opwaartse spiraal bevond.

Groei en profijt

Al vóór de val van Antwerpen waren inwoners uit het zuiden naar het noorden gevlucht. En ook in de jaren erna bleven vluchtelingen komen. In totaal vestigden zich 100.000 à 150.000 Zuid-Nederlanders in de Republiek, waarmee sprake was van de grootste volksverhuizing in vroegmodern Europa. Op een Noord-Nederlandse bevolking van minder dan twee miljoen zielen was halverwege de 17e eeuw circa 10% afkomstig uit het zuiden.

De meeste Zuid-Nederlanders vestigden zich in de Hollandse en Zeeuwse steden. Die groeiden spectaculair. In 1626 bestond de bevolking van de negen grootste steden van Holland en Zeeland voor meer dan 40% uit Zuid-Nederlandse migranten en hun nakomelingen. In Leiden vestigden zich 30.000 Zuid-Nederlanders, Amsterdam telde er in 1621 ca 35.000 op een totaal van 100.000 inwoners. Het inwonertal van Haarlem verdubbelde tussen 1585 en 1625.

De Zuid-Nederlanders waren over het algemeen gewild. Zeeland zette zelfs schepen in om ze uit Antwerpen te halen. De immigranten brachten kennis en kapitaal mee naar het noorden. Er kwamen wolwevers, diamantbewerkers, glasblazers, leerlooiers en boekdrukkers, vaklieden waarvan de nijverheid in het noorden kon profiteren. Uit Antwerpen arriveerden rijke bankiers en kooplieden met een groot handelsnetwerk in Europa. Omdat ze bij vertrek uit Antwerpen hun bezittingen hadden moeten verkopen, brachten ze kapitaal mee dat ze investeerden in handel en nijverheid. Lange tijd waren Zuid-Nederlanders de grootste aandeelhouders van de VOC.

Steden en gewesten in de Republiek probeerden op alle mogelijke manieren de Zuid-Nederlandse immigranten binnen te halen. Ze beloofden hen gratis huisvesting, belastingvrijheid of geld in ruil voor vestiging in de stad. Bijzonder was het verlenen van gratis poorterschap; immigranten werden dan burger van de stad met de rechten die daarbij hoorden, zoals het recht om door de stedelijke rechtbank berecht te worden of lid te worden van een gilde. Nieuwkomers in de stad moesten vaak lang wachten en aan allerlei voorwaarden voldoen om poorter te worden, maar vermogende Zuid-Nederlanders kregen dat zonder een tegenprestatie te hoeven leveren. Arme Zuid-Nederlanders werden normaal gesproken geen burger van de stad, maar hun nakomelingen hadden wel recht op het poorterschap.

Negatieve beeldvorming

Economische nuttige Zuid-Nederlanders werden door de stedelijke overheid dus met open armen ontvangen. De bevolking bekeek hun komst echter met de nodige argwaan. Noordelingen vonden zuiderlingen ijdele kwasten, die de hele dag met hun rijkdom te koop liepen. Ze droegen 'pronkerige' kleding, deden zich tegoed aan overdadige maaltijden en gebruikten dure woorden. Zuiderlingen waren 'opgeblaesen, verwaende sotten' die hun taal 'versieren met Latijnsche, Fransche, Spaensche of Italiaansche termen'. Ze leefden als een vorst, maar kwamen door list en bedrog aan hun weelde. Bredero's blijspel *De Spaanschen Brabander* uit 1617 droeg aan deze stereotypering bij.

Zuid-Nederlanders waren ook 'twistziek', 'bemoeizuchtig' en 'heethoofdig'. Volgens de Amsterdamse burgemeester Cornelisz. Pieter Hooft beschikten de zuiderlingen niet over het verstand, de ernst en de eenvoud die van de Hollanders zulke goede bestuurders maakten. Hij vond ze daarom niet geschikt voor het vervullen van openbare ambten. Hij noemde zuiderlingen *'ijdele en spreekwoordelijk domme mensen. Zij zijn de oorzaak geweest dat Vlaanderen en Brabant verloren gingen en als een wijze regering geen maatregelen neemt, zullen zij ook nog het verlies van Holland en Zeeland bewerken.'*

Een belangrijke verklaring voor deze negatieve beeldvorming is het verschil in welvaart en ontwikkeling tussen Noord en Zuid. De Zuidelijke Nederlanden waren economisch verder en internationaler georiënteerd. In Antwerpen werkten kooplieden uit alle delen van Europa en werden producten van andere continenten verhandeld. Rijke Antwerpenaren waren 'wereldburgers', die zich naar de laatste mode kleedden en deftig Frans spraken. Zij keken neer op Hollanders en Zeeuwen, die ze zagen als simpele zielen met een provinciale mentaliteit. De Hollander was een 'botkop' of 'botmuyt', ruw en onbeschaafd. Waar Hollanders hoog opgaven van hun sobere levensstijl, zagen Zuid-Nederlanders die stijl juist als een gebrek aan beschaving. Hollanders op hun beurt gingen de Zuid-Nederlandse levenswijze als een bedreiging voor de eigen cultuur zien. De 'Brabantse gewoonten' – een Bourgondische levensstijl met een naar verluidt losse seksuele moraal – zouden het hoofd van de Hollandse jeugd op hol brengen. Ongetwijfeld zullen de grote aantallen immigranten, die soms een derde van de stadsbevolking gingen vormen, een rol hebben gespeeld. Datzelfde geldt voor jaloezie en afgunst jegens de

rijkdom en kunde van de Zuid-Nederlanders. Het viel niet mee om vluchtelingen op te vangen die het beter hadden dan de Hollanders zelf.

Een tweede verklaring voor de gespannen verhoudingen waren religieuze verschillen. De protestanten uit het zuiden waren strenger in de leer dan hun geloofsgenoten in het noorden. Ze keerden zich fel tegen 'paapse superstitien', zoals de viering van Sinterklaas, en tegen 'verdorven' praktijken als kermissen en bordelen. Zuid-Nederlandse predikanten riepen op dat soort heidense praktijken te verbieden. In het noorden was men bang dat deze orthodoxie een einde zou maken aan de godsdienstige verdraagzaamheid. Predikanten uit het Zuiden worden 'oproermaeckers' genoemd, betweters die kwamen vertellen hoe je als 'ware calvinist' moest geloven en leven. Niet voor niets was Gomarus, leider van de contraremonstranten, uit Brugge afkomstig. Remonstrantse regenten als de Amsterdamse burgemeester C.P. Hooft keerden zich fel tegen de benoeming van rechtlijnige predikanten uit het zuiden.

Assimilatie

Ondanks de negatieve beeldvorming over en weer, verliep de integratie van de Zuid-Nederlanders zonder grote problemen. In de eerste decennia trouwden Vlamingen, Brabanders en Walen voornamelijk in eigen kring, maar vanaf het midden van de 17^e eeuw neemt het aantal gemengde huwelijken fors toe. Een goede graadmeter zijn verder de hoge politieke ambten die ze na verloop van tijd gingen vervullen. Ook op andere terreinen, zoals de wetenschappen en de kunst, namen Zuid-Nederlanders vooraanstaande posities in. Op de Leidse universiteit was in de eerste helft van de 17^e eeuw de meerderheid van de hoogleraren uit het zuiden afkomstig. Vlaamse cartografen tekenden wereldkaarten die de handel met andere continenten bevorderden. Tussen 1585 en 1640 werkten 240 Vlaamse schilders in de Republiek. De bekendste onder hen was Frans Hals, zoon van een Antwerpse lakenkoopman.

Met hun kapitaal, kennis en kunde hadden de Zuid-Nederlanders de geslaagde integratie in de Republiek in de eerste plaats aan zichzelf te danken. Een factor van belang was ook hun godsdienstige en politieke verwantschap met Nederlanders uit het noorden. Ze waren onderdaan geweest van hetzelfde rijk en hadden samen tegen Filips II gestreden.

JODEN IN DE REPUBLIEK, 1585-1700

In de 16^e en 17^e zochten joden hun toevlucht in de Republiek. Hun aantal wordt geschat op 8500 omstreeks 1700, van wie 6200 in Amsterdam leefden. De Republiek had toen ongeveer 2 miljoen inwoners en Amsterdam ongeveer 200 000. In de Republiek was het dus minder dan een half procent van de bevolking en in Amsterdam ongeveer 3 tot 4 procent.

Er waren twee groepen joden: Sefardische en Asjkenazische joden. De Sefardim waren afkomstig uit het Iberisch schiereiland (Hebreeuws: Sefarad), voornamelijk Portugal (maar dat waren eerder ook uitwijkelingen uit Spanje). De Asjkenazim waren afkomstig uit Centraal- en Oost-Europa: Polen, Bohemen, Duitsland (Asjkenaz is Hebreeuws voor Duitsland). Het waren twee groepen die vrijwel niets met elkaar gemeen hadden, behalve de joodse godsdienst (en zelfs dat niet geheel). Het verhaal luidt voor deze twee groepen geheel verschillend. De Sefardische joden waren minder orthodox, meer Europees en welvarender dan de Asjkenazische joden. Vanuit de Sefardische groep zijn duidelijke signalen van discriminatie ten opzichte van de Asjkenazische groep op te merken.

Vluchtmotieven

De Sefardische joden vluchtten voor de katholieke inquisitie die hen het leven in Spanje, en later ook Portugal, onmogelijk maakte. Na de verovering van het laatste islamitische bolwerk Granada in 1492 besloten de 'katholieke koningen' (los reyes catolicos) Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië om hun land uniform katholiek te maken. Moslims en joden (ook de laatste groep

was in islamitisch Spanje talrijk en leidde er een betrekkelijk ongestoord bestaan als 'volk van het boek') kregen de keus tussen gedwongen bekering tot het katholicisme of vertrekken. Velen kozen het laatste en vertrokken naar Noord-Afrika en elders, maar ook een groot aantal joden vertrok naar Portugal. De overigen lieten zich dopen. De Spaanse Inquisitie (berucht om haar nietsontziende methoden) zag er scherp op toe dat de nieuwbekeerden ('nieuwe christenen') niet heimelijk terugkeerden naar hun oude geloof. Bij joden bijvoorbeeld: of ze niet stiekem de sabbat vierden in plaats van de zondag. In Portugal ging het met de joodse vluchtelingen een tijdje wel goed. Onder maatschappelijke druk besloten velen ook dáár over te gaan naar het katholicisme. Zij waren rijke en aanzienlijke handelaars en konden zich als (als al dan niet oprechte) katholieken in de Portugese samenleving veel beter bewegen.

Toen in 1580 Portugal en Spanje werden samengevoegd onder één kroon, kwam de Spaanse Inquisitie haar werk ook in Portugal doen. Hoewel de meeste joden daar toen al tot nieuwchristenen waren omgevormd en de joodse religie zo ongeveer waren vergeten, werden ze door de Inquisitie niet vertrouwd en voortdurend (waarschijnlijk ten onrechte) beschuldigd van 'judaïseren'. Zo werden ze weggepest uit Portugal. Ze vestigden zich in Antwerpen, en (na de val van Antwerpen in 1585) vooral in Amsterdam. Omstreeks 1600 kan daar gesproken worden van een groep van enige omvang. Interessant is dat ze eigenlijk als katholieken aankwamen in een protestantse republiek, waar het voor hen maar beter was zich niet als katholiek, maar als jood te manifesteren. Katholieken werden namelijk in de Republiek als een vijandige groep gezien, vanwege de Opstand tegen Spanje. Dus begonnen de Portugezen hun oude religie met enige moeite weer te leren - een religie die de meesten tijdens hun leven nooit echt hadden aangehangen of gekend. Heel erg orthodox joods en recht in de leer werden ze daarom niet. Hun levensstijl was Europees-Iberisch, hun taal en cultuur waren Portugees-katholiek.

De Asjkenazische joden vluchtten uit Polen, Tsjechië en Duitsland toen die gebieden in chaos verkeerden tijdens de Dertigjarige Oorlog (1618-1648). Omdat die een godsdienstoorlog was, werden religieuze tegenstellingen in de Duitse gebieden verscherpt. Verwoestingen en massale ellende leidden tot afreageren van onlustgevoelens tegen joden in de vorm van pogroms. De joden uit het oosten vluchtten naar de Republiek omdat ze daar bescherming hoopten te vinden bij hun rijke geloofsgenoten uit Portugal. Aanvankelijk kwamen ze ook bijeen in dezelfde onofficiële synagogen. Maar toen er meer kwamen, wilden de Sefardim dat niet meer. De meestal straatarme Asjkenazim werd verboden nog in de synagoge van de Sefardim te komen.

Reactie overheid

Op de aankomst van de Sefardische joden reageerden de autoriteiten welwillend, omdat zij inzagen dat een rijke groep met goede handelsbetrekkingen gunstig zou zijn voor de ontwikkeling van de steden. Om deze joden werd zelfs bijna 'gevochten' tussen steden als Alkmaar, Haarlem en Amsterdam. Alkmaar en Amsterdam probeerden joden uit Amsterdam te lokken met gunstige vestigingsvoorwaarden. Daarop werd de kwestie op gewestelijk niveau in de Staten van Holland besproken om tot één regeling te komen. Advies werd gevraagd aan Hugo de Groot en Reinier Pauw, rechtsgeleerden en pensionarissen van resp. Rotterdam en Amsterdam. Uiteindelijk worden de Staten het niet eens, en besluit men dat steden het zelf maar moeten regelen. Belangrijk is dan de Keur uit 1616 van de stad Amsterdam, waarin vrijheden en beperkingen te lezen zijn. Vooral relaties tussen joden en niet-joden en bekeerpogingen van joden richting christenen worden verboden. Ook mogen ze geen lid zijn van gilden en mag hun godsdienstoefening niet te openbaar zijn. Als men dat laatste zou toestaan, dan zou men dat ook aan katholieken moeten toestaan, en dat wilde men zéker niet. Uit de bouw van synagogen later in Amsterdam (tweede helft 17e eeuw) blijkt dat men wel degelijk soepeler ten opzichte van hen is geworden dan ten opzichte van katholieken.

Interessant zijn verder nog twee resoluties van resp. de Staten van Holland (1657) en de Staten-Generaal (1675), waarin er van Spanje geëist wordt dat joden als 'Nederlandse ingezetenen' na de Vrede van Münster (1648) net zo vrij toegang tot Spanje moeten krijgen als andere Nederlanders om daar handel te drijven. Spanje dacht daar anders over en zag de nakomelingen van hun ex-nieuwchristenen eerder als een prooi voor de Inquisitie.

Reactie bevolking

Hier is misschien wel het duidelijkste verschil waar te nemen tussen de Sefardim en de Asjkenazim: de eerste groep werd als aanzienlijke, rijke en beschaafde groep behoorlijk geaccepteerd, terwijl tegen de arme sloebars uit Duitsland en Polen veel meer vooroordelen en discriminatie bestonden. Verder dan pesterijen, scheldpartijen en een pak slaag ging dat echter niet. Er is geen sprake geweest van grootschalige protesten of gewelddaden tegen joden. In andere landen was dat wel anders, reden waarom de joden de Republiek als een goed toevluchtsoord konden beschouwen.

De Sefardim werd veel meer geaccepteerd omdat zij behoorden tot een Europese elite, die opgevoed was in een christelijke cultuur. Zij kenden het Latijnse alfabet, de Europese cultuur, de inhoud van het (katholieke) christendom. Zij kleedden zich volgens de heersende mode. Zij hadden geld en belangrijke relaties in de handel.

De Asjkenazim spraken Jiddisch, een Duitsachtige taal die ze met het Hebreeuwse alfabet schreven. Ze hadden geen toegang tot de elitecultuur van Europa. Ze kleedden zich anders (met lange jassen) en droegen (lange) baarden. Kortom: ze waren gemakkelijk herkenbaar als 'niet behorend bij ons'. Omdat ze armoedig waren en geen toegang hadden tot de gilden, hielden ze het hoofd boven water als kleine sjacheraars. Mede daarom stonden ze onder de bevolking bekend als notoire bedriegers. Ook werden ze gediscrimineerd vanwege hun lange baarden en haardracht, hun 'rare' half-Nederlandse taaltje, en het feit dat ze zouden 'stinken' (wat misschien gezien hun armoedige leefomstandigheden ook wel zo was, maar ze stonken zeer waarschijnlijk niet méér dan andere armoedige Nederlanders in die tijd).

Integratie

Voor beide groepen gold dat ze hun positie in de samenleving zelf moesten bevechten. Voor de rijke Sefardim ging dat uiteraard veel gemakkelijker dan voor de armoedige Asjkenazim. Niemand trok zich iets van hen aan, ze ondervonden geen enkele hulp of steun. De joodse gemeenschap was ook tot op grote hoogte zelfbesturend onder het gezag van haar geestelijke leiders. Al was het wel zo dat het burgerlijke bestuur van de Nederlandse stedelijke vroedschappen erop toezag dat het Nederlandse recht gehandhaafd werd. Soms werden onderlinge ruzies door joden ook niet aan hun eigen autoriteiten, maar aan de burgerlijke stedelijke overheid voorgelegd ter beslechting. Voor het overige kunnen we constateren dat de joden een vast aanwezige groep in Nederland zijn geworden met een duidelijk herkenbare eigen identiteit. Vanaf de Bataafse Republiek (1796) werden ze formeel gelijkgesteld aan de overige Nederlandse burgers en kregen ze volledige vrijheid van godsdienst.

BELGEN IN NEDERLAND, 1914-1918

Op de vlucht voor oorlogsgeweld trokken in het najaar van 1914 een miljoen Belgen de Nederlandse grens over. De vluchtelingen kregen een warm onthaal en werden zo goed mogelijk opgevangen en geholpen. In het voorjaar van 1915 waren de meesten alweer naar hun land teruggekeerd. Zo'n 100 000 bleven tot het einde van de oorlog in Nederland. Onder hen zo'n 33 000 Belgische soldaten die Nederland volgens internationaal recht als krijgsgevangenen moest behandelen.

Oorlog

Het Von Schlieffenplan uit 1906 voorzag in een drievoudige aanval op Frankrijk: via de Elzas, via de Ardennen en Luxemburg en in het noorden via België. Toen de Belgische regering weigerde Duitse troepen aan de grens vrije doorgang te verlenen, vielen die op 4 augustus België binnen.

Met zware artilleriebeschietingen veroverden ze eerst de industriestad Luik en daarna, op 10 oktober 1914, de havenstad Antwerpen. Nu Luik en Antwerpen waren ingenomen, kon de hoofdmacht van het Duitse leger ongehinderd door België naar de Franse grens trekken. Een kleine Duitse bezettingsmacht moest in het achterland de orde en rust bewaren. Terreur werd daarbij niet geschuwd. Bij gewapend verzet executeerden de Duitsers onschuldige burgers. Steden met kleine verzetshaarden maakten ze met de grond gelijk, zoals de oude universiteitsstad Leuven. De verontwaardiging daarover was wereldwijd erg groot.

Overvallen door vluchtelingen

Ruim één miljoen Belgen staken de Nederlandse grens over: ca 506 000 in Noord-Brabant, 450 000 in Zeeland en 100 000 in Limburg. Nederland telde in 1914 6,2 miljoen inwoners. Omgerekend naar deze tijd zou dat neerkomen op zo'n 2,5 miljoen vluchtelingen die Nederland zouden binnenkomen.

De vluchtelingen arriveerden per boot, trein of te voet. Een correspondent van Het Nieuws van de Dag zag de Belgische treinen in Roosendaal aankomen: *'Als weer een trein het station is binnengekomen en de locomotief nog puffend te hijgen staat, dan gaan langs alle wagons de deuren open en nog voor de mensen uitstijgen, ziet men al reusachtige pakken in lakens en dekens uit de portieren duwen. Daarachter komen dan de mensen tevoorschijn met angstige, verwilderde gezichten, steeds roepend om een kind, man of vrouw. In een ogenblik is daarop het perron overstroomd met door elkaar krioelende, gejaagd heen en weer rennende, zoekende mensen. Sommigen zetten zich meteen neer op het pak of op de koffer en blijven troosteloos zitten staren met ogen waar de tranen zacht in opwellen.'*

Belgische vluchtelingen die per trein Roosendaal bereikten, waren beter af dan de duizenden die te voet de grens overstaken en bivakkeerden in bossen of langs de weg. Grensplaatsen liepen helemaal vol met vluchtelingen die geen onderdak, voedsel en drinken hadden. Bergen op Zoom telde 15 500 inwoners, maar begin oktober kwamen daar 110 000 Belgische vluchtelingen bij. Roosendaal had 16 700 inwoners en bood onderdak aan 50 000 vluchtelingen. De situatie was onhoudbaar. Omdat wegen verstopt raakten, liep bovendien de verplaatsing van troepen van het Nederlandse leger gevaar. De regering moest in actie komen.

Reactie overheid

Nederland was totaal niet voorbereid op zo'n enorme vluchtelingenstroom. De Vreemdelingenwet van 1849 bepaalde dat alleen vreemdelingen die voor zichzelf konden zorgen het land mochten binnenkomen. Met honderdduizenden berooide Belgische vluchtelingen voor de poort kon deze wet onmogelijk nageleefd worden. De regering wilde de vluchtelingen ook helemaal niet tegenhouden. Ze wilde de Belgen juist bescherming bieden tegen het geweld en terreur. Daar lagen voornamelijk humanitaire redenen aan ten grondslag, maar zeker speelde ook de schending van de Belgische neutraliteit door Duitsland Nederlandse politici door het hoofd. Zoiets zou ook met Nederland kunnen gebeuren en dan zou de bevolking een veilige haven moeten kunnen vinden zoals de Belgen dat nu in Nederland werd geboden. De ruimhartigheid waarmee Belgische vluchtelingen werden toegelaten en opgevangen was tevens een signaal dat Nederland schending van neutraliteit niet accepteerde.

De regering voerde een landelijk spreidingsbeleid. Vanuit het zuiden werden de vluchtelingen per trein naar de grote steden in het noorden vervoerd, en vandaar werden ze over provincies en gemeenten verdeeld. Half oktober 1914 waren er 719.000 vluchtelingen ondergebracht in 813 van de 1120 gemeenten die Nederland toen telde. De vluchtelingen kregen onderdak in scholen, tentenkampen, zalen, fabriekshallen, loodsen of andere gebouwen die leeg stonden. Particulieren die een Belgisch gezin in huis namen kregen van de overheid een vergoeding van 3,40 euro per week.

Kampen

De regering liet vluchtelingenkampen bouwen in Nunspeet, Uden, Eden en Gouda. Daar kwamen vluchtelingen terecht die geen geld hadden om voor zichzelf te zorgen en waarvan vast

stond dat ze in België niets op hun kerfstok hadden staan. In de chaos van oorlog en geweld waren namelijk de deuren van Antwerpse gevangenissen 'geopend' en veel gevangenen ontsnapt. Criminele vluchtelingen werden naar een speciaal, goed bewaakt kamp in het Drentse Veenhuizen gebracht.

De opvangkampen hadden naast barakken werkplaatsen, winkels, een kerk, postkantoor, schouwburg en vaak een sportaccommodatie. Bewoners mochten met een pas het kamp verlaten, bijvoorbeeld voor werk, maar moesten 's avonds binnen zijn.

De stemming onder de kampbewoners varieerde, maar geregeld waren er klachten over het eten, de kou of de verveling in de kampen. De Nieuwe Amsterdammer ging op onderzoek uit en concludeerde dat het in de kampen niet slechter gesteld was dan in andere opvangplekken. De Amsterdammer gaf als verklaring voor de klachten: *'De meeste vluchtelingen missen de veerkracht die nodig is om zich aan te passen aan een vreemde toestand (en hoe vreemd is hun toestand niet!). Ook kunnen zij de eigenlijke oorzaak van hun ellende niet in het oog houden en beseffen niets van de moeilijkheden waarin ons land zich bevindt.'*

De ruim 33 000 Belgische soldaten die naar Nederland waren gevlucht, werden in speciaal voor hen gebouwde militaire kampen geïnterneerd. Op 2 december 1914 brak in Kamp Zeist een opstand onder de soldaten uit. Toen ze met stenen begonnen te gooien, openden kampbewakers het vuur. Er vielen acht doden en achttien gewonden. De opstand was een protest tegen de slechte leefomstandigheden in het kamp. De ernstig in verlegenheid gebrachte Minister van Oorlog besloot het regime te versoepelen. De soldaten mochten voortaan buiten het kamp betaald werk verrichten.

Terugkeer

Nadat de grote vluchtelingenstroom was opgedroogd en er nauwelijks meer Belgen de grens overstaken, drong de Nederlandse regering bij de vluchtelingen aan op terugkeer naar hun eigen land. De meeste Belgen wilden ook zo snel mogelijk terug, maar zagen een leven onder het Duitse bezettingsregime niet zitten. Toen Duitsland de Nederlandse regering officieel verzekerde dat de vluchtelingen veilig konden terugkeren, mits ze de orde niet verstoorden, zette de Nederlandse regering treinen in die de vluchtelingen vanuit de grote steden naar de grens brachten. Steeds meer Belgen keerden naar hun land terug. In december 1914 waren er nog ongeveer 200 000 in Nederland. Tot 1918 verbleven in ons land circa 100 000 Belgisch vluchtelingen.

Na de oorlog probeerde Nederland de kosten van de opvang van vluchtelingen te verhalen op de Belgische staat. Dat lukte alleen met betrekking tot de opvang van Belgische militairen, die 27 miljoen euro had gekost. België weigerde op te draaien voor de 15,5 miljoen euro die Nederland had uitgegeven aan de opvang van burgervluchtelingen.

Reactie van bevolking

De Nederlandse bevolking trok zich, zeker in het begin van de oorlog, het lot van de Belgen erg aan. Men was verontwaardigd over de schending van de Belgische neutraliteit en de wreedheid van de Duitsers waarover door speciale oorlogscorrespondenten in de krant werd gerapporteerd. Van alle kanten werd hulp geboden. Sommigen reden met een auto naar de grens om vluchtelingen op te halen of om dekens uit te delen. In het hele land richtten particulieren steuncomités op, die levensmiddelen, kleding, beddengoed en speelgoed inzamelden. Een inzamelingsactie leverde in één maand 136.000 euro op, een groot bedrag voor die tijd. In Rotterdam vonden 17.000 vluchtelingen in een paar dagen tijd onderdak bij 4500 gezinnen. In Amsterdam stelde de schatrijke familie Heldring haar grachtenpand aan de Herengracht open voor 34 vluchtelingen.

In plaatsen waar 'Belgenkampen' waren gevestigd, profiteerden plaatselijke bedrijven en middenstanders. De kampen moesten gebouwd en onderhouden worden en de kampbewoners kochten levensmiddelen en spullen. Winkeliers zagen hun omzet soms verdubbelen. Belgische vrouwen trokken met hun kinderen naar de kampen waar hun echtgenoten als soldaat geïnterneerd waren en huurden in de omgeving een woning. Er werden sportwedstrijden tussen

Belgen en Nederlanders georganiseerd, die door duizenden toeschouwers bezocht werden. Bij de opvangkampen was het dus een drukte van belang en dat was goed voor de plaatselijke economie.

De grote hulpvaardigheid die de bevolking in de eerste maanden toonde, werd minder toen duidelijk werd dat het vluchtelingenprobleem wel eens langer zou kunnen duren. Veel Belgen waren naar hun land teruggekeerd, maar meer dan honderdduizend waren gebleven. Spanningen werden zichtbaar. De uitkeringen die Belgische vluchtelingen kregen leidden tot jaloezie en onbegrip bij Nederlanders die zelf moeilijk konden rondkomen. Vakbonden waren bang voor concurrentie van Belgische arbeiders en protesteerden tegen het 'voortrekken' van de Belgen. En in Harderwijk ontstond opschudding toen een Belgische moeder direct bij aankomst haar kind achterliet en op zoek ging naar een dansgelegenheid. Niet alleen de Harderwijkers waren verbaasd, de moeder óók omdat in het gereformeerde stadje zo'n gelegenheid niet te vinden was. Dit soort incidenten tussen de wat 'lossere', katholieke Belgen en de wat 'stijvere', calvinistische Noord-Nederlanders kwamen vaker voor. Sommige Belgen hadden duidelijk moeite met de koele ontvangst van de Hollanders. *'In de streek waar ik twee jaar verbleven heb (twee lange jaren!), zo schreef de Belgische vluchteling Max Elskamp aan een vriendin, heb ik alleen maar "Protestanten" ontmoet; die mensen doen hun plicht, maar niet "van harte" in de christelijke zin van het woord; het zijn Noordelijke zielen, misvormd door Luther en Calvijn... Voilà, dat is Holland, Waarde Mevrouw, en wees er maar zeker van dat ik niet overdrijf. Komt daar nog bij, de eeuwig grijze lucht, en het wantrouwen dat men daar van ons had, en, ik had bijna gezegd de vreugde, maar laat ons zeggen de haast waarmee men ons altijd het slechte nieuws bracht, terwijl men het goede voor zich hield.*

HEIMATVERTRIEBENE IN DUITSLAND, 1945-1950

Heimatvertrieben zijn Duitsers die aan het einde van de Tweede Wereldoorlog en in de jaren erna van hun geboortegrond in het oosten van Duitsland en in Midden- en Zuidoost-Europa werden verdreven en hun toevlucht zochten in territorium dat Duits bleef. Met 12 à 14 miljoen vluchtelingen ging het om de grootste volksverhuizing in Europa in de 20e eeuw. Naar schatting twee miljoen Heimatvertriebene overleefden de verdrijving niet. Zij stierven door uitputting of werden vermoord.

Vlucht en verdrijving

Voor de Tweede Wereldoorlog leefden miljoenen Duitsers in territorium dat toen Duits was en nu Pools, Russisch, Tsjechisch of Litouws. Daarnaast waren er van oudsher Duitse gemeenschappen in Hongarije, Roemenië, Oekraïne en Joegoslavië. Bij elkaar ging het om ruim 18 miljoen mensen.

Toen het Rode Leger in 1944 naar het westen oprukte, sloegen miljoenen Duitsers op de vlucht voor het oorlogsgeweld en uit angst voor wraakzuchtige Russische soldaten. Ze probeerden het deel van Duitsland te bereiken waar het relatief veilig was: de zones die door de Amerikanen, Britten en Fransen waren bezet en waaruit in 1949 de Bondrepubliek Duitsland zou ontstaan. Degenen die in het oosten van Duitsland bleven en de oorlog overleefden, werden in de jaren daarna alsnog verdreven, nu door Polen, Russen en Tsjechen die voormalig Duits gebied toegewezen hadden gekregen en korte metten wilde maken met alles wat Duits was. Tot die gebiedstoewijzing was door Churchill, Stalin en Truman besloten op de Conferentie van Potsdam in juli 1945. Zij zagen het naast elkaar bestaan van verschillende etnische groepen in één land als een belangrijke oorzaak van het uitbreken van de oorlog (de Sudetenkwestie bijv.). Staten moesten voortaan etnisch homogeen zijn, en dat betekende dat Duitsers in gebieden die Pools, Russisch of Tsjechisch werden moeten worden verdreven. In 1944 zei Churchill in het Britse parlement over deze verdrijvingspolitiek: *'Verdrijving is, voor zover we dat hebben kunnen zien, de meest bevredigende en blijvende oplossing. Er zal geen mix van bevolkingsgroepen zijn die voor eendeloze*

problemen kan zorgen. Er zal schoon schip worden gemaakt. De geallieerden wilden dat de verdrijving ordelijk en humaan zou verlopen, maar in alle chaos kwam daar weinig van terecht.

Op 30 januari 1945 bracht een Russische onderzeeër het Duitse militaire transportschip Wilhelm Gustloff met torpedo's tot zinken. Het schip was volgepakt met burgers en militairen die op de vlucht waren geslagen voor het Rode Leger. Het vertrok uit Gotenhafen (bij Danzig) en had als eindbestemming Kiel. De aanval kostte aan 9.343 passagiers het leven (onder wie 5000 kinderen). Er waren 1252 overlevenden, die door Duitse schepen uit het ijskoude water waren gevist. Nog nooit zijn zoveel mensen bij een scheepsramp omgekomen.

Opvang door de overheid

De instroom van miljoenen Heimatvertriebene plaatste de geallieerde bezettingsautoriteiten en later de regeringen van West- en Oost-Duitsland voor een bijna onmogelijke opgave. Hoe moesten al die mensen worden opgevangen en in een levensonderhoud worden voorzien? De vluchtelingen hadden dringend behoefte aan onderdak, voedsel, kleding en medische zorg. Duitsland lag echter in puin en aan bijna alles was een gebrek. Om de lasten te delen, werden de vluchtelingen verspreid over het land opgevangen. Ze werden ondergebracht in concentratiekampen, gebouwen, schuren en stallen. Later werden er speciale kampen gebouwd die bestonden uit eenvoudige barakken waarin de vluchtelingen keuken en toilet met elkaar deelden. Toen vanaf 1950 de economie aantrok en de huizenbouw goed op gang kwam, verruilden de vluchtelingen deze barakken voor normale huizen. Voor hun levensonderhoud kregen de vluchtelingen - net als de plaatselijke bevolking - voedselbonnen.

De autoriteiten namen maatregelen om de Heimatvertriebene aan werk en een inkomen te helpen. In West-Duitsland kwamen ze in aanmerking voor een stuk grond om een boerenbedrijf te beginnen. Ook vergoedde de overheid de schade die ze door de oorlog hadden geleden, al was het bedrag bij lange na niet toereikend. Zulke maatregelen hielpen wel iets, maar de positie van de Heimatvertriebene verbeterde pas echt door de economische groei in West-Duitsland in de jaren 1950 en 1960 (het Wirtschaftswunder). In de DDR profiteerden de Heimatvertriebene ook van de aantrekkende economie, met name van de industrialisatiepolitiek die de regering ging voeren, maar daar kregen ze geen voorkeursbehandeling. Volgens de officiële lezing van de DDR-regering bestonden Heimatvertriebene niet. De Duitsers waren niet van hun land verdreven, ze waren vrijwillig 'verhuisd'. Erkenning van hun vluchtelingenstatus door de DDR-regering zou de relatie met de Sovjet-Unie, Polen en Tsjechoslowakije onder druk etten. Over hun lot werd daarom gezwegen. In de antifascistische boeren- en arbeidersstaat was geen plaats voor de problemen van oude ingezetenen van het Groot-Duitse rijk.

Reactie van de bevolking

De Heimatvertriebene konden niet rekenen op veel begrip en hulp van landgenoten. De mensen hadden wel wat anders aan hun hoofd. Het land lag in puin en het verdriet om omgekomen en vermiste familieleden was groot. Niemand zat te wachten op nog meer monden die gevoed moesten worden. Op de vluchtelingen werd vaak neergekeken, omdat ze andere, 'oosterse', manieren hadden en in een dialect spraken dat volgens West-Duitsers meer op het Pools dan op het Duits leek. In de deelstaat Nedersaksen werd zelfs opgeroepen dat 'tuig in de Noordzee te drijven'. De Duitsers uit het oosten en midden van Europa werden als 'vreemdelingen' beschouwd, waar men weinig verwantschap mee voelde en wier lot men onverschillig liet. Op de achtergrond speelde mee dat ze overwegend protestants waren, wat in katholieke deelstaten soms voor wrijvingen zorgde. Maar de belangrijkste verklaring voor de weerstand onder de zittende bevolking waren de enorme aantallen vluchtelingen die moesten worden opgevangen in een tijd van grote chaos en schaarste. In sommige dorpen verdrievoudigde het aantal inwoners door de komst van vluchtelingen. Het inwonertal van de deelstaat Nedersaksen verdubbelde en in Beieren was in 1946 1 op de 3 inwoners een vluchteling.

Integratie

Met name door de economische groei in zowel de BRD als de DDR verliep de integratie van Heimatvertriebene in sociaaleconomisch opzicht redelijk vlot. De politieke en culturele integratie had echter meer voeten in aarde. De Heimatvertriebene hielden de herinnering aan het onrecht dat hen in de oorlog was aangedaan levend. Ze waren met grof geweld van hun geboortegrond verjaagd en al hun bezittingen waren door de nieuwe bewoners afgepakt. Moest de West-Duitse regering de kwestie niet in de Oost-Europese buurlanden aansnijden? Maar politici wilden hun vingers niet aan deze netelige kwestie branden. Duitsland had in het oosten van Europa dood en verderf gezaaid. Het zou van weinig smaak getuigen Duitsers als slachtoffers en niet als daders te presenteren. Het was maar beter om over deze geschiedenis te zwijgen.

Om hun zaak toch onder de aandacht te brengen, gingen Heimatvertriebene zich organiseren in culturele en politieke verenigingen. Die slaagden er steeds beter in politieke partijen voor hun zaak te mobiliseren. Maar het blijft een gevoelig politiek thema. De Heimatvertriebene willen bijvoorbeeld een nationale herdenkingsdag, maar daartegen is veel verzet gekomen. Volgens tegenstanders zou zo'n dag de goede relaties tussen Duitsland en Polen in gevaar brengen.

CUBANEN IN DE VS, 1959-1995

Sinds de machtsovername van Fidel Castro in 1959 zijn honderdduizenden Cubanen naar de VS gevlucht. Pieken in de continue vluchtelingenstroom waren er tussen 1959 en 1962, rond 1980 en rond 1995. Tegenwoordig hebben bijna twee miljoen Amerikanen Cubaanse 'roots'.

Cuba en de VS

Cuba was sinds de 16^e eeuw een Spaanse kolonie. In de tweede helft van de 19^e eeuw kwamen Cubaanse nationalist met steun van de Amerikanen tegen het Spaanse gezag in opstand. Toen de Amerikaanse inmenging steeds duidelijker werd, verklaarde Spanje de VS in 1898 de oorlog. De Amerikanen wonnen en verleenden Cuba in 1902 onafhankelijkheid. Van volledige soevereiniteit was geen sprake, want tot 1934 was Cuba een Amerikaans protectoraat en ook daarna bleef de Amerikaanse invloed in het land groot.

Met name op economisch gebied hadden de Amerikanen veel in de melk te brokkelen. Veel Amerikaanse bedrijven waren er actief, bijvoorbeeld in de winstgevende sigarenindustrie. Er waren weinig regels en ondernemers betaalden nauwelijks belasting. Wie een vergunning wilde hebben, kocht ambtenaren om of schakelde vrienden in de Cubaanse regering in. Steeds meer Cubanen waren de corruptie en de vriendjespolitiek zat, maar ze konden er weinig aan doen. Er waren wel verkiezingen, maar Cuba was geen goed functionerende democratie. Eén man had het voor het zeggen: president Batista, die door een staatsgreep aan de macht was gekomen en door de VS werd gesteund. Batista deed niets aan de corruptie en de zelfverrijking van politici. Hij stond toe dat de hoofdstad Havana uitgroeide tot 'gokstad' met casino's en bordelen waar rijke Amerikanen en maffiabazen graag kwamen. Havana werd een paradijs voor de onderwereld.

Revolutie van 1959

De politieke ontevredenheid liep in de jaren 1950 uit op massale protestdemonstraties tegen het regime-Batista. Toen daarbij in 1955 een studentenleider door de politie werd doodgeschoten, ontstond een gewapende opstand die werd geleid door de jonge advocaat Fidel Castro. De opstand werd neergeslagen en Castro vluchtte naar Mexico. In 1959 kwam hij terug met een legertje dat hij samen met de marxistische revolutionair Che Guevarra aanvoerde. Nu had hij wel succes. Batista werd verslagen en vluchtte naar het buitenland. Castro nam de macht over en maakte van Cuba een marxistisch land. Hij legde de macht bij de marxistische partij en schafte de democratie af. Politieke tegenstanders werden gearresteerd of door de geheime politie in de gaten gehouden. Toen bisschoppen openlijk de invoering van het communisme in Cuba

veroordeelden, pakte Castro de katholieke kerk hard aan. Priesters noemde hij 'fascisten' en 'pionnen van de Amerikaanse ambassade'. Hij nationaliseerde kerkelijk bezittingen, zoals kloosters en ziekenhuizen, liet katholieke scholen sluiten en stuurde priesters naar werkkampen. Veel katholieken vluchtten het land uit. Ook Cubaanse ondernemers verlieten het land, omdat zij vanwege de nationalisatiepolitiek van de regering hun bedrijf aan de staat moesten afstaan. Nu Cuba was overgeschakeld op een communistische planeconomie, hadden nog maar weinig zakenlieden vertrouwen in de toekomst.

Spraakmakend was Operatie Peter Pan, de evacuatie van ruim 14 000 Cubaanse kinderen die door hun ouders op het vliegtuig naar de VS gezet. De ouders hadden zelf niet genoeg geld om mee te gaan, maar ze wilden hun kinderen in veiligheid brengen omdat het gerucht ging dat Castro Cubaanse jongeren naar werkkampen in de Sovjet-Unie wilde sturen. De evacuatie werd in het geheim voorbereid met medewerking de Amerikaanse ambassade in Havana die zorgde voor uitreisvisa. Ongeveer de helft van de 14 000 kinderen werd door familieleden of kennissen in Miami opgevangen. De andere helft werd ondergebracht bij pleeggezinnen of in tehuizen verspreid over het land. In de jaren daarna vluchtten de meeste ouders alsnog naar de VS, waardoor ze met hun kinderen herenigd werden.

Naar de VS

Van 1959 tot 1962 kwamen ca 150 000 Cubanen in de VS aan. De Cubacrisis in 1962 maakte een einde aan deze vluchtelingenstroom, omdat Castro het reizen naar 'aartsvijand' Amerika aan banden legde. In de jaren daarna bleven er echter vluchtelingen naar Amerika komen, meestal in het kader van gezinshereniging. Er waren twee pieken: in 1980, toen 125 000 Cubanen naar de VS vluchtten, en rond 1995, met zo'n 30 000 Cubaanse vluchtelingen. Met name die laatste groep bestond voornamelijk uit economische vluchtelingen. Nu Cuba na de val van de Sovjet-Unie niet langer financieel door de Russen werd gesteund waren er zorgen over de toekomst van de Cubaanse economie. Tegenwoordig leven er 1,9 miljoen Cubaanse Amerikanen in de VS, waarvan 70% in Florida.

De keuze van de Cubanen voor de VS lag voor de hand. Amerika was betrekkelijk dichtbij (zo'n 150 kilometer) en je kon er gemakkelijk komen. In de eerste jaren na de machtsovername van Castro vertrokken uit Havana dagelijks vliegtuigen en schepen naar Miami. Later bleek de afstand tot de Amerikaanse kust ook te overbruggen met vaartuigjes en vloten, al was die oversteek natuurlijk niet zonder gevaar. Sommigen hadden veel geluk, zoals de vijf mannen die in 1961 dagenlang zonder eten en drinken en omringd door haaien op zee hadden gedobberd en uitgeput door de Amerikaanse marine werden gered.

Voor de Cubanen waren de VS het beloofde land: daar stonden democratie en vrijheid hoog in het vaandel en waren politici voortdurend bezig het communisme te bestrijden en de positie van Castro te ondermijnen. In de VS lag de welvaart bovendien voor het oprapen voor iedereen die zijn handen uit de mouwen wilde steken. Florida had van oudsher een grote gemeenschap Cubaanse immigranten. Cubanen die in Miami aankwamen, konden vaak rekenen op familie of werden door landgenoten op weg geholpen.

Opvang door de overheid

Toen Castro aan de macht kwam, maakte hij een eind aan de Amerikaanse invloed in het land. In 1960 bracht hij Amerikaanse bedrijven onder controle van de staat. In één klap verloor het Amerikaanse bedrijfsleven miljarden dollars. Geen wonder dat de Amerikaanse regering Castro als vijand beschouwde, helemaal toen hij nauw met de Sovjet-Unie ging samenwerken en Russische kernwapens in zijn land wilde plaatsen. De Amerikaanse regering wilde Castro ten val brengen en een einde maken aan het communisme in Cuba. Daarom verwelkomde zij de komst van Cubanen die vanwege hun politieke of religieuze overtuiging in eigen land vervolgd werden. Die vluchtelingen waren tégen Castro en daarom een belangrijke bondgenoot van de VS. Door de vluchtelingen goed en ruimhartig op te vangen, konden de VS aan de wereld laten zien dat ze een veilige haven waren voor mensen die niet onder communistische heerschappij wilde

leven. De Cubaanse vluchtelingen speelden zo een rol in de Amerikaanse propagandaoorlog tegen de Sovjet-Unie.

De vluchtelingen zelf wilden dat Castro zo snel mogelijk ten val werd gebracht, zodat ze naar hun land konden terugkeren. Ze gingen uit van een tijdelijk verblijf in de VS. De Amerikaanse regering aanvankelijk ook, maar toen de vluchtelingen bleven komen ook en Castro bleef zitten, besloot ze de opvang van vluchtelingen structureler aan te pakken. Het Amerikaanse Congres nam in 1962 een migratie- en vluchtelingenwet aan, die bepaalde dat jaarlijks miljoenen dollar voor de opvang van Cubaanse vluchtelingen werd vrijgemaakt. In 1966 werd een wet aangenomen die bepaalde dat vluchtelingen na twee jaar een permanente verblijfsvergunning kregen. Intussen werden in Florida *Refugee Centers* geopend, die de Cubanen hielpen voorzien in een levensonderhoud, huisvesting, scholing en werk. Ook in andere staten gebeurde dat, met name om Florida te ontlasten.

Tussen 1959 en 1980 werden in totaal 486 000 Cubaanse vluchtelingen door de Amerikaanse overheid opgevangen en geholpen. Het hulpprogramma kostte 1,5 miljard dollar.

Reactie Amerikaanse bevolking

De Amerikaanse bevolking had veel begrip voor de situatie van de Cubaanse vluchtelingen. De Cubanen waren gevlucht voor een communistisch regime dat, zeker na de Cubacrisis, een bedreiging vormde voor de VS en de wereldvrede. Er was grote bereidheid om ze te helpen. Toch toonden mensen zich ook bezorgd over de snel groeiende Cubaanse gemeenschap in Florida, met name in Miami, en de gevolgen die dat voor de werkgelegenheid had. Amerikanen vroegen zich af of de Cubanen bereid waren zich aan te passen. Ze woonden bij elkaar in de wijk en spraken onderling Spaans. Ze hadden 'Latijns-Amerikaanse' gewoonten, zoals het leven op straat tot diep in de nacht. Om de ongerustheid weg te nemen, hield de Amerikaanse overheid speciale voorlichtingscampagnes, waarin ze de bevolking opriep om de Cubanen met respect te behandelen. De VS hadden altijd immigrantengroepen binnengelaten en de geschiedenis liet zien dat die groepen zich ondanks een geheel andere manier van leven uiteindelijk in de samenleving waren opgenomen.

In 1980 kwam een tweede grote stroom Cubaanse vluchtelingen naar de VS. Een aantal Cubaanse mannen was in Havana met een bus dwars door de toegangspoort van de ambassade van Peru gereden. De mannen vroegen asiel aan en toen Peru weigerde hen aan Cuba uit te leveren, kwamen duizenden Cubanen naar de poort van de ambassade om ook asiel aan te vragen. Castro besloot niet op te treden en kondigde aan dat Cubanen het land mochten verlaten en dat wie dat deed 'tuig' was. De Cubanen die toen (en later in een derde vluchtelingenstroom in 1994/1995) naar de VS kwamen, vaak in gammele bootjes of op zelfgemaakte vloten, werden wantrouwend bekeken door de eerste generatie vluchtelingen die zich in de VS had gevestigd. Het gerucht ging dat Castro de deuren van gevangenis en gestichten had geopend en criminelen en zwakzinnigen naar de VS had gestuurd. Maar er speelde meer. Deze nieuwe vluchtelingen waren vooral afkomstig uit de arme Afro-Cubaanse gemeenschap. De overwegend Spaans-Cubaanse gemeenschap in Florida keek neer op deze groep, zoals ze dat in Cuba ook gewend was te doen. Ze waren bang dat de komst van de Afro-Cubanen het imago van de Cubaanse gemeenschap in de VS zou schaden.

Integratie van Cubaanse vluchtelingen

De Cubanen die tussen 1959 en 1962 in de VS asiel aanvroegen, waren vaak goed opgeleid. In eigen land hadden ze een goede baan gehad, bijvoorbeeld als arts, leraar of accountant. Zij hadden genoeg geld en waren slim genoeg om een ticket naar de VS en een uitreisvisum te regelen. Hun integratie in de Amerikaanse samenleving verliep in het begin stroef, omdat ze geen Engels spraken en omdat hun diploma's niet in de VS werden erkend en ze hun beroep dus niet in de VS konden uitoefenen, ook omdat ze nog geen Amerikaanse staatsburger waren. De Amerikaanse overheid zorgde echter voor omscholingsprogramma's en studiebeurzen, waardoor Cubaanse leraren, advocaten en artsen na enkele jaren toch aan de slag konden.

De Cubanen die later naar de VS kwamen, met name de vluchtelingen in 1980 en 1994/1995, waren minder goed opgeleid dan hun landgenoten die hen waren voorgegaan. Toch konden zij in de eigen gemeenschap altijd wel aan een baantje komen, ook omdat ze daarvoor geen Engels hoefden te spreken. Uiteindelijk verliep de integratie van de Cubaanse vluchtelingen zonder al te grote problemen. Zij liepen hun achterstand in welvaart op de Amerikaanse bevolking snel in, al bleef hun jaarinkomen gemiddeld lager dan het inkomen van Angelsaksische ('witte') Amerikanen. In 1970 bezat 44% van de Cubanen in Miami een eigen huis, 90% van de gezinnen een auto, 60% van de huishoudens had airco en vrijwel alle huishoudens hadden een televisie en radio. Er waren gemiddeld genomen meer Cubanen werkloos dan Angelsaksische Amerikanen, maar het werkloosheidspercentage was lager dan in Afro-Amerikaanse en andere Spaanstalige gemeenschappen. Kenmerkend voor hun integratie was de doorbraak van Cubanen in de politiek en in de wereld van muziek en entertainment.

Bijlage 1: Relatie historische voorbeelden en examenprogramma geschiedenis havo/vwo

voorbeeld	tijdvak	kenmerkende aspecten	historische context (CE)
<p>1 Zuid-Nederlanders in de Republiek, 1579-1632</p> <p>2 Joden in de Republiek, 1585-1700</p>	<p>Tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)</p> <p>Tijd van regenten en vorsten (1600-1700)</p>	<p>De protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had.</p> <p>Het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.</p> <p>De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek.</p>	<p>Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1515-1648</p>
<p>3 Belgen in Nederland, 1914-1918</p> <p>4 Heimatvertriebene in Duitsland, 1945-1950</p>	<p>Tijd van Wereldoorlogen (1900-1950)</p>	<p>Het voeren van twee wereldoorlogen.</p> <p>Verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering.</p> <p>De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massacommunicatie.</p>	<p>Duitsland 1871-1945</p>
<p>5 Cubanen in de VS, 1959-1995</p>	<p>Tijd van televisie en computer (1950-)</p>	<p>De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog.</p> <p>Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme</p>	<p>Koude Oorlog 1945-1991</p>